

О ДОГАЂАЈИМА У БЕОГРАДУ У ВРЕМЕ АУСТРИЈСКО-ТУРСКОГ
РАТА 1566. ГОДИНЕ

Током XVI и XVII века Београд је остао позорница великих светских догађаја, иако више није био погранична тврђава између хришћанског света и Турске, као до 1521. године. До тога је дошло у првом реду због његовог изузетног географског положаја на раскршћу водених и копнених путева који су спајали простране области Медитерана са средњом Европом. Проширењем турске власти на Подунавље, Београд је добио улогу привредног средишта које је повезивало турске панонске поседе и луке Црног мора и Средоземља.

Посебну улогу добијао је Београд у ратовима Турске овога времена. Чести турски ратни походи на земље средње Европе наметнули су потребу формирања једног центра за окупљање, снабдевање и зимовање војске који би био у ближој позадини ратних попришта, повезан с њима подесним комуникацијама, а истовремено довољно безбедан од изненадних препада. Ова улога припала је Београду и великим делом изазвала оригиналне црте његовог изгледа.

*

Од 1521. године Београд је почео да се развија и претвара у град левантског типа сасвим у складу са својим привредним и стратегијским значајем. Средиште турског Београда сачињавали су Горњи и Доњи град. Горњи град се налазио на калемегданском гребену и представљао је снажно утврђење са неколико кула и са бедемима који су обухватили оне грађевине које су припале турским намесницима и војсци, а

било је ту и муслиманских махала. Доњи град се у облику троугла пружао испод Калемегдана, до обала Дунава и Саве, а његови зидови затварали су војничке касарне, барутане, топовске шупе, житне магацине и др. Трговачка и занатлијска подграђа уоквиривала су оба града и спуштала се према обема рекама, а нарочито према Дунаву, док су сама прелазила у махале утонуле у зеленило башта и винограда.¹ Нама је могуће да дамо подробнију слику Београда средином XVI века захваљујући катастарском дефтеру из 1560. године чијим подацима располажемо.² Како су у овом дефтеру уписана само одрасла мушка лица и удовице, тј. само она лица која су подлежала опорезивању, тај списак не омогућава да се установи тачан број целокупног становништва Београда поменуте године, тим пре што порезе нису плаћали страни трговци (Дубровчани и други), којих је у времену о коме говоримо био знатан број. Због тога смо, док се не изврши савршенија анализа ових пописа, саопштили у овом раду само податке о београдским махалама, као и неке друге који ће допунити слику Београда XVI века.

У Београду су 1560. године³ пописане 464 куће које су сачињавале 28 махала и биле су збијене око градске тврђаве и утврђења Болме. Од градске тврђаве према Дунаву простирала се Варош. Град је имао четири џамије: Цареву,⁴ Ферхад-пашину,⁵ Мехмед-пашину⁶ и Султанову џамију; једна од ових џамија била је президана од хришћанске цркве, али се не зна о којој се од ових џамија ради.⁷ У Београду је тада постојала и једна хри-

шћанска црква. Муслимански живаљ становао је у одвојеним махалама које су се налазиле у тврђавама или у Вароши. То су: махала Цареве џамије (8 кућа), Зејнудин-агина махала у Вароши (49 кућа), махала Ферхад-пашине џамије (55 кућа), махала хаџи-Велије у тврђави (6 кућа), махала Мехмед-пашине џамије у Вароши (51 кућа), Алаудин-Петревијина махала (7 кућа), махала хаџи Хасана у тврђави Болми (9 кућа), Ферхад-хеџајина махала у Вароши (65 кућа), Мехмед-агина махала у Вароши (25 кућа), махала Скала у Вароши (7 кућа), хаџи-Мустафина махала у Вароши (17 кућа), махала Скопљанца хаџи-Мустафе (14 кућа), махала Хасан-аге ел Хаџи (5 кућа), Бајрам-бегова махала (то је нова махала у Вароши — 14 кућа), махала џамије султана Сулејмана (21 кућа), и махала месцида⁸ Бајезид-башиног (12 кућа).

Хришћански део града није био територијално јединствен. Махале су се пружале, већим делом, од градских утврђења према Врачару, изузев неких које су биле ближе пристаништу на Дунаву и једне у самој Вароши. У српским махалама могла се наћи и понека турска, грчка или јеврејска кућа. Те махале су Пазар-тржиште (11 кућа), Милоша Степана махала (12 кућа), Раткића махала (6 кућа), махала Живка Ђурице у Вароши (7 кућа), махала Цркве, звана и Дебижив Петко (5 кућа), махала Николе сина Рајинова (3 куће), махала Вукашина сина Димитрија (4 куће), Радосава Рахоја махала (2 куће), Врачар, где се налазило највише хришћанских кућа (17), Табачка махала (12 кућа), Кара-Јованова махала (14 кућа) и Витоша рука (6 кућа).

Поред ових махала, у београдској Вароши постојале су и куће страних трговаца. Јевреји су у Вароши имали своју махалу са 5 кућа, и подледали су опорезивању. Циганска махала, која се такође налазила у Вароши, имала је 49 кућа. Дубровчани су живели у одвојеној махали у Вароши, али како нису подледали пописивању, није нам могуће, према наведеном дефтеру, утврдити тачан број њихових кућа. Ипак мислимо да с обзиром на значај и величину

трговачке колоније Дубровчана у Београду средином XVI века, око четрдесет кућа представља приближан број.⁹

Београд је имао сталну војну посаду распоређену у два градска утврђења. Београдску тврђаву чувало је 207 војника (1 диздар, 1 хеџаја, 23 сер-буљука, 182 мустафхиза), док је утврђење Болма имало свега 41 војника (1 диздар, 1 хеџаја, 5 сер-буљука, 34 мустафхиза). О здрављу војне посаде старао се лекар, ранар. Мајстор пушкар бринуо се о поправци оружја. У саставни део гарнизона улазили су још благајник, амбарџија, три вратара, затим, џедбеџија, бубњар и кундакџија. Посаду градске артиљерије сачињавало је 35 тобџија Турака и 13 хришћана. У састав гарнизона улазили су још: 3 кумбарџије, 101 војник азап и 92 мартолосо.¹⁰

Ово је попис сталног војног гарнизона. Међутим, у временима ратних припрема, београдске тврђаве примале су много већи број војника свих родова војске. Поред војника, доводе се за ратне потребе и многи стручњаци и мајстори свих грана занатства. Огроман стратегијски значај добија и лука. Многобројни трговци свих народности и боја, са својим караванима и бродовима текстила и луксузне робе намењених у првом реду турским војницима који су се из рата враћали с пленом или су добијали своје плате, употпуњавали су слику Београда. Честа посланства западних владара која су пролазила кроз Београд добијала су ту прва обавештења о Турској уопште, а нарочито о њеној војној моћи. Тако Београд постаје и место дипломатске игре и шпијунаже.

Велики стратегијски значај Београда за Турску долазио је нарочито до изражаја у аустријско-турским ратовима у току XVI века, па и у последњем походу Сулејмана II на аустријске земље 1566. године.

*

О турском Београду између 1521. и 1566. године остао је низ описа савремених европских путописаца, а, као што показује овај рад, и богатство података

у турским кастастарским дефтерима. У годинама на које се односи овај рад настао је само један опис Београда. Он потиче из пера италијанског путописца Марк-Антонија Пигафете који је, као члан аустријског посланства, прошао кроз Београд два пута, у јулу 1567. и априлу 1568. године, и у обе прилике, а нарочито при повратку, забележио неколико интересантних појединости.¹¹ Пигафетин опис Београда представља неку врсту декора међу којим су се одиграле догађаји о којима говоримо, па га зато саопштавамо у знатним изводима.

Описујући Београд, Пигафета каже да „град, односно, онај део града што је опасан зидинама, заједно са тврђавом која се диже на једном брежуљку, а спојена је с градом, није нарочито велики. Дунав га заплускује са запада и севера. Тврђава која се, како рекох, диже на једном брежуљку налази се на источној страни града, окренута према самом Дунаву. Од тврђаве низ брежуљак спушта се, од истока према западу, бедем који допире до Дунава, баш од оног места где се у њега улива река Сава. Та река тече овде од југа према северу. Пошто прими Саву, Дунав, тако повећан, тече на север до угла градских зидина, па затим скреће на исток заплускујући град који цео лежи у равници, испод брежуљка на коме се налази тврђава... Тврђава је четвртастог облика, али је дужа на страни исток—запад. Зидине тврђаве су врло добре, окружене јарком који је у рђавом стању. На једном углу те тврђаве, и то на северозападном, постоји друга тврђавица, такође четвороугаона, са четири куле; ту држе муницију, која се ових последњих година била запалила, тако да је цела тврђава изгорела; ја сам видео како је обнављају. У подножју брежуљка има много кућа, турских, јеврејских и рашанских и много дућана дубровачких и других трговаца. Ово је најживљи део града, са изобиљем робе; он није опасан зидинама. С јужне стране налази се мала раван окружена неким ниским брежуљцима и реком Савом, која, како је речено, тече од југа ка северу. Пошто хоће да подигне безистан, каравансарај

и друге грађевине, Мехмед Соколовић је наредио да се сруше три храшћанске рашанске цркве и јеврејске синагоге. Наредбу за рушење издао је не толико зато што је оно било потребно ради градње већ пре због тога да они не би могли обављати своје верске обреде, о чему су нам, поред других њихових насиља, плачући причале неке сироте жене: њима, наиме, не допуштају да цркве подигну на другом месту. Исто тако су на све могуће начине покушавали да нађу дубровачку цркву која је скривена под земљом, па како је нису пронашли, забранише им, претећи најстрожим новчаним казнама и затвором, да се окупљају на молитву, чак ни по тројица-четворица. Пошто је била велика недеља, ови су Дубровчани, охрабрени, можда, тиме што смо ми дошли, служили службу божију, али су певали тихо и пригушено. Доиста, на целом овом путовању само сам овде видео и чуо тако што...“

*

Мир склопљен између Турске и Аустрије 1562. године био је нарушен ускоро по доласку Максимилијана II (1564—1576) на аустријски престо. Сукоб је започео конфликтом између Максимилијана II и турског вазала и претендента на угарски престо Јована Сигисмунда Запоље. Али праве узроке рата треба тражити пре у поразу турске флоте под Малтом и жељи Турака да докажу предност свога оружја. Ђовани Сагрето наводи да је Сулејман, после пораза код Малте, „... био толико незадовољан да су паше избегавале да изиђу пред њега како не би морали трпети нове испаде љутине која му се оцртавала на лицу...“, па је „... после тог промашеног ударца, одлучио да се, у жељи да поврати престиж свог оружја, одазове позивима ердељског војводе и да из бедних разлога објави рат...“¹² Нарочито је желео рат Мехмед-паша Соколовић који је после смрти „мирољубивог и гојазног“ Семиз Алипаше, 28. јуна 1565. године, дошао на положај великог везира.¹³ Он је саопштио царевом посланику Албрехту

Вису, који је дошао у Цариград у нади да ће рат можда моћи да се избегне, да „нема више Семиз Али-паше, који је овде сједио. Моћни цар, наш господар — да му бог обилно помогне — спреман је за рат. Чирак османлијских царева свијетлио је и до сада побједама и јауком непријатеља. Турски цареви су и до сада својом побједничком сабљом рушили и покоравали угарске краљеве, а то што су им попуштали било је само из милости и добре воље. Не часи ни часа, иди и спреман буди! Његово Величанство наш цар и господар ставио је већ ногу у узенгију, а силна исламска војска се креће.“¹⁴ По султановом наређењу аустријски посланик је затворен, а рат је објављен у јануару 1566. године.

*

Објава рата била је само акт дипломатских формалности. Ратне припреме наговештале су сукоб много раније. То се види и из султановог наређења, упућеног у Смедерево 16. новембра 1565. године, да се спреми храна за „царски поход који ће бити на пролеће“,¹⁵ а неколико дана касније издато је наређење да се извести колико има спремљене хране.¹⁶ Ово је први званични акт у коме се о будућем рату говори као о готовој чињеници, мада су опште припреме почеле већ у августу 1565. године. На те припреме осврнућемо се једино уколико се односе на Београд.

У августу 1565. године Порта је упутила заповест смедеревском санџакбегу која се односила на оправке, доправке и издатке за град Београд и за државне магацине.¹⁷ Једно касније наређење, издато београдском кадији, говори да се храна смести у житнице, запечатити и чува.¹⁸ Оваквих наређења издат је већи број, али се у њима не наводи подробније која врста хране је у питању: помињу се брашно, јечам, пексимит, жито, а у највећем броју аката каже се само: захира. За припремање захире одређен је београдски кадија, јер је требало да Београд буде главни логор пред излазак на ратиште.¹⁹ Наре-

ђења да шаљу храну у Београд добили су и кадије вучитрнског²⁰ и зворничког санџака.²¹ Кадији Ужица се ставља у дужност да помогне београдском кадији око набавке намирница.²² Од видинског кадије се захтева да, према списку који је раније поднео, хитно пошаље овце у Београд.²³ Да би снабдела војску, Порта се трудила да ангажује све снаге. 17. јануара 1566. године упућена је заповест смедеревском санџакбегу — а исти текст заповести достављен је још петорици санџакбегова — нека се нареди трговцима да доносе и продају храну за царску војску.²⁴

Упоредо с Портиним напорима да снабде своју војску храном ишла су и њена настојања да је обезбеди и другим војним потребама. Граде се мостови, бродови, оправљају путеви и лију топови. У децембру 1565. године Порта је известила будимског беглербега да је наређено Београду нека му изда четрдесет сандука сумпора за израду барута.²⁵ У Београду се испитивала вредност барута који је остао из „неверничких времена“ (1521) и његовој евентуалној поправци.²⁶ Трбало је да смедеревски санџакбег поднесе извештај о броју дарбазана (справа за бацање камена) који су се налазили у Смедереву и Београду,²⁷ а нешто касније затражено је од кадија и диздара ова два града да пошаљу хурда-топове и шахи-топове, дарбезане и ђулад.²⁸ У исто време наређено је кадији у Руднику да се лију куршуми и да се хитно пошаљу у Београд;²⁹ нека београдском диздару пошаље потребан прибор за топове.³⁰

Да би се војска лакше кретала, предузети су обимни радови на оправци путева и дизању мостова. 17. маја 1566. године послата је заповест кадијама на путу до Београда да издају храну службеницима упућеним ради расчишћавања путева³¹ и да означе шта треба предузети у местима која су одређена за коначишта.³² У околини Београда, у Белој Цркви, Гроцкој, Раљи и Винчи, местима где ће војска коначити, треба да се подижу мостови и друго.³³ Интересантно је наређење кадијама „на путу све до Београда“ да се копају шанчеви око пута којим ће султан проћи, како се не

би газиле рајине њиве,³⁴ јер показује да је још увек постојало настојање државе да заштити своје поданике од војничких насиља. Како је због на- дошлог Дунава одлучено да се мост подигне код Шапца, султан је наредио крушевачком и другим кадијама да помогну службенику одређеном да доведе у Београд понтоне „моравског моста“.³⁵ А зворничком санџакбегу упућена је заповест да саграђене бродове и веслаче лично приведе у Београд.³⁶ Ђ

За овај поход Porta је ангажовала и знатан број радника и занатлија. У фебруару 1566. године упућена је, на пример, заповест босанском санџакбегу, а један препис ове заповести и кадији Новог Пазара, да за ратне потребе пошаљу у Београд изванредан број мајстора опанчара.³⁷ За потребе војске радили су у богатој београдској чаршији мајстори многих заната. Шездесетих година XVI века у Београду су постојале већ потпуно изграђене занатске корпорације. У дефтеру од 1560. године помињу се старешине појединих заната. Тако је еснаф кожарских мајстора (табака) имао свога старешину, шеиха табака. Њихове радионице и куће налазиле су се у истој махали у Вароши. И чизмари су имали свој еснаф са својим старешином. Било је ту и сарача, ткача и сукнара, ковача, пушкара, ножара и др.³⁸ Само међу Дубровчанима помињу се крзнари, бербери, кројачи, ткачи, вунари, клесари, неимари, стаклари, бачвари и златари.³⁹ Производи београдских занатлија, раније намењени турским гарнизонима расутих у Подунављу и северној Србији, сада су гомилани са циљем да задовоље потребе огромне и богато опремљене царске војске која се ту окупљала за поход против Аустрије.

*

Посебна улога у привреди Београда припала је пристаништу. Београд је имао две луке: трговачку луку и сидриште војне речне базе.⁴⁰ Трговачко пристаниште налазило се на Дунаву, на северној страни града, а војно нешто мало источније.⁴¹ У трговачкој луци

вршен је утовар и истовар великих количина робе, па је она била најинтензивнији чвор у привреди Београда, а у ратним припремама обављан је нарочито велики превоз хране Дунавом и другим рекама. Жито се Дунавом допремало из Влашке, северне Бугарске и смедеревског краја, а Савом из Срема, Мачве и Подриња.⁴²

Турци су у првом реду користили реке за привредне и привредно-стратегичке циљеве. Њима је пошло за руком да воденим путевима повежу Подунавље са Црним и Средоземним морем. Служећи се рекама, они су у панонским равницама вешто вршили војне маневре, опкољавали непријатеља, опседали градове, превозили војску и њену опрему и одвлачили далеко на север своја тешка артиљеријска оруђа. Због тога су на панонским рекама држали велики број флотила шајки, а у већим лукама, као што су биле Браила и Београд, нису били ретки ни велики једрењаци и дереглије.⁴³

У наведеном попису становништва Београда из 1560. године има података о мајсторима и радницима који су радили на одржавању и поправљању бродова у београдској луци, а који су за тај посао били ослобођени плаћања харача. Ту је наведено 20 Цигана и 19 домаћих Срба који су радили као калафације и неџари, тј. они који катранишу и оправљају бродове и израђују њихове гвоздене делове. За њих се у поменутом дефтеру каже: „Кад се укаже потреба да се оправљају лађе које се налазе у пристаништу града Београда, онда споменути за то праве гвоздени алат. У накнаду за те послове они су ослобођени харача, испенце као и од осталих диванских намета и обичајних терета. Они исто тако израђују разне врсте гвозденог материјала који је потребан за тврђаву. Тако је уписано у старом дефтеру. Будући да они за то имају у рукама узвишени царски ферман који се мора поштовати, то је ово уписано у нови царски дефтер“. У дефтеру из 1560. године помињу се и београдски лађари, али у мањем броју, вероватно због природе њихових обавеза или због тога што можда нису

представљали стално становништво Београда.

Многе царске заповести односе се на оправке бродова и њихово допремање из разних места у Београд. Ова наређења имала су за циљ да ту окупе што већи број бродова за пребацивање преко река и превоз рекама на ратиште војске, оваца, жита, захире уопште, и друге робе.⁴⁴ 20. јуна 1566. године султан је наредио београдском кадији и аги азапа да понтоне моравског моста, који су раније пребачени у Београд, сада пребаце у Петроварадин.⁴⁵ У београдске луке стижу бродови из Никопоља и Зворника,⁴⁶ а смедеревски санџакбег добија наређење „да за потребе царске флоте спреми 1000 кантара пексимита“.⁴⁷

Из овог се види да су београдске луке, величином свога промета, знатно допринеле да се у свету афирмише име Београда, да он добије улогу прометног саобраћајног чвора између Запада и Леванта и да се његова привреда развије онолико колико су тадашње могућности дозвољавале. Овде посебно треба истаћи улогу београдских лука, као и читавог града, у припремама за последњи Сулејманов поход.

У последњим месецима 1565. и првим месецима 1566. године, по непосредним и хитним налозима Порте, Београд се брзо претвара у најзнатнији снабдевачки центар будућег турског ратишта, као и у место које ће се ускоро претворити у велики војнички логор, где ће се окупити војска са свих страна царства и одатле кренути на северозапад. Поред Дунава и Саве поправљани су стари и подизани нови житни магацини, складишта двопека и других намирница. Оживео је рад у барутанама и ливницама топова. Уз београдске обале пристајале су флотиле из целе северне Турске и довозиле војску, мајсторе, раднике, жито, оруђа и оружје итд. Све ово је изазвало и нагли процват београдског занатства и трговине, јер, као што се види из Портиних наређења, њима је стављено у дужност да раде за војску као произвођачи и лиферанти.

*

У оваквим околностима посебно треба забележити делатност и улогу дубровачке колоније у Београду, јер је њен рад умногоме зависио од покрета турске војске и од њених потреба.

У привредном животу Београда веома значајна улога је припала Дубровнику који је, радом своје трговачке колоније, много допринео економском процвату овога града. Трговачка мрежа Дубровчана обухватала је простране области европске Турске и током XVI века суверено владала највећим делом трговине у тим областима. Дубровачка колонија у Београду почела је да се повећава, померањем турске границе на север, тридесетих година XVI века, да би у времену о коме говоримо имала око педесет трговаца који су располагали знатним средствима. Порта је подржавала ову пенетрацију дубровачког трговачког капитала, јер јој је одговарала посредничка улога Дубровника, политички и војно безбедног, у њеним привредним односима са Западом. Честа дубровачка посланства која су стицала на Порту наилазила су на широко разумевање кад год је Републици била потребна заштита или нове концесије њеној трговини. Крајем априла 1565. године уручена су упутства дубровачким посланицима, који су носили харач на Порту, да моле великог везира Семиз Али-пашу да им дозволи извоз жита из Босне, Херцеговине и Београда.⁴⁸ Почетком јула исте године Порта је одговорила наређењем херцеговачким кадијама да издају жито Дубровчанима.⁴⁹

Међутим, још већи процват трговине Дубровчана, као турских штићеника, почео је ступањем Мехмед-паше Соколовића на положај великог везира. Дубровчани су гајили нескривене симпатије према том човеку који је дуги низ година давао смернице турској политици. Марин Држић је, излажући тосканском војводи свој план о дизању политичке револуције и подели управе између властеле и грађана у Дубровнику, писао о Мехмед-паши Соколовићу: „Овај Мехмед-паша је нашега језика и народа, који у Дубровнику не познаје ни Петра ни Павла, него све Дубров-

Сл. 1 — Султан Сулејман II (савремена минијатура).

чане скупа, а јер је наше крви босанске нећемо пропустити да с њиме разговарамо и да га задржимо као пријатеља⁵⁰. Кад је у Дубровник стигла вест о смрти Мехмед-паше Соколовића, дубровачка влада, веома ожаловљена овим догађајем, саопштила је својим поклицарима на Порти, 5. новембра 1579. године: „*Con infinito dispiacere habbiamo inteso la morte del S-r Mehmet-bassa per haver perso un nostro cordial amico e protettore...*“⁵¹

Близна рата пружала је Дубровчанима у Београду могућност брзе и велике зараде. Опремање турске војске, њено кретање на ратиште, и, нарочито, њен повратак из рата који је дотада увек доносио велики плен изазивали су нагло повећање трговачког промета у Царству, пре свега у крајевима који су се налазили у позадини фронта. Дубровчани су знали да искористе такву ситуацију. У години 1565, дакле оној која је непосредно претходила рату, дошло је до знатног пораста трговачког промета Дубровчана у Београду. У години 1564. београдска колонија Дубровчана узела је у матичном граду кредит који је износио 35844 дуката.⁵² Повећана потражња робе у следећој години довела је до тога да је тај кредит сада износио 41783 дуката. До доласка турске војске у Београд Дубровчани су без сумње већ били снабдели своје магазе у довољној мери, тако да у ратној, 1566. години нису имали потребе да поручују нове караване и тиме излажу опасности свој еспап. Због тога су кредити које су београдски Дубровчани те године користили у Дубровнику много мањи у поређењу са кредитом из прошле године. Међутим, већ у следећој 1567. години, промет између Београда и Дубровника поново је оживео: роба која је тада узета у Дубровнику на кредит вредела је 51617 дуката; у 1568. години та сума се попела на 54096 дуката. Војска се вратила с ратишта са пленом и платама, а поред тога дељени су и нарочити поклони поводом смрти султана Сулејмана II. Турски феудалци и јаничари лако су се упуштали у трошкове, а требало им је, уз то, да обнове своју одећу, обућу, коњску опрему и др.,

а и да се кућама или у касарне нешто понесе.

Поред Дубровчана стално настањених у Београду, у њега су поменутих година стизали и они трговци који су ту остајали само привремено, у току конјуктуре, и са крупним зарадама враћали се својим кућама. Ипак су људи са разрађеним и јаким трговачким везама, каквих је било међу Дубровчанима настањеним у Београду, држали у ствари, највећи део његове трговине. Као илустративан пример ове појаве можда је најбоље навести рад трговачког друштва које је 18. јануара 1559. године склопљено између Влахуше Немањића и Ђура Ратковића из Крешева, трговаца који се јављају у Београду већ тридесетих година XVI века. Укупна вредност капитала уложеног у ово друштво, које је склопљено најпре на три године, а касније је продужено, износила је 4486 златних дуката. Ђуро Ратковић је уложио 2053 дуката у новцу, дућан у Београду („*unam doganam sive apothecam positam et sitam Belgradi*“) и још два дућана, од којих се један налазио у Пешти, сва три у вредности од 550 златних дуката. Влахуша Немањић уложио је 1883 дуката и обавезао се да ће лично водити трговину. Замашни трговачки послови овог друштва стално су расли: 1559. године друштво је користило кредит у Дубровнику у износу од 5086 дуката, 1560. — 9255, 1561. — 2472, 1562. — 2588, 1563. — 11760 (!) и 1564. — 7372 дуката. У години 1565. која је претходила аустријско-турском рату овај кредит је износио 8482 дуката. Следеће године, у току ратних операција, ни ово друштво се није упуштало у веће набавке из Дубровника: допремило је, на кредит, робе у Београд за свега 2708 дуката. Међутим, већ у првим месецима следеће године почели су да пристижу нови каравани робе, и друштво би свакако видно учествовало у великом процвату београдске трговине после поменутог рата да Влахуша Немањић ускоро није умро.⁵³ Ови бројеви, иако приказују само један део делатности Ђура Ратковића и Влахуше Немањића и сведоче сасвим непотпуно о вели-

чини њиховог трговачког капитала, сасвим јасно показују да је то друштво пословало на основи коју бисмо данас могли назвати милионском. Ако вредност једног златног дуката из средине XVI века изједначимо са 5000 данашњих динара и ако узмемо да је то друштво располагало са капиталом не већим од 10000 дуката, тј. капиталом у вредности 50 милиона данашњих динара, онда можемо добити приближно јасну слику о снази и промету београдског тржишта у коме је пословало по неколико оваквих фирми само међу Дубровчанима.

Роба коју су дубровачки трговци износили на београдско тржиште била је веома разноврсна. Главни артикал њихове трговине били су западни занатски и мануфактурни производи, по највише тканине, затим мириси, сапун, свеће, зачини, со, метални предмети, оружје, накит и разни делови одеће. Када је 24. августа 1564. године извршен попис робе у дућану београдског трговца Ивана Михајловића нађено је „на стотине аршина разне свиле, платна и чохе, мноштво готове одеће, минтана у разним бојама, израђених од разних европских и источњачких тканина, доламе за жене и мушкарце од лондонског и солунског сукна, фереца и енглеских тканина; љубичастих, зелених и црвених зубуна од разног материјала, украшених бомбацима; било је ту, затим, беневрека, чарапа, свилених гајтана, црвених сукнених капа, дугмета, сребрних медаља, прстења и минђуша; нађене су сребрне чиније и кашике, говеће коже, лисичја крзна, један хан-цар, једно св. писмо у сребру итд.“⁵⁴

Ових неколико података о делатности дубровачке колоније у Београду за време аустријско-турског рата 1566. године откривају улогу Дубровчана и њихове трговине у оваквим тренуцима турске историје. И више од тога: анализом овог кратког одсека показују се они узроци од којих је зависила, бар у XVI веку, дубровачка привреда на Леванту.

*

Пре поласка главнине турске војске упутио је султан Сулејман II, већ половином марта 1566. године, претходницу под командом другог везира Пертев-паше.⁵⁵ Снаге ове претходнице износиле су 25000 коњаника и пешака и 2000 јаничара, а њихов задатак је био да уз помоћ темишварских и београдских трупа заузму Булу на реци Карашу.

После свечаног дефилеа војних јединица у Цариграду кренула је 29. априла и главнина турске војске на челу са болесним, седамдесет и две године старим султаном. У његовој пратњи налазили су се највиши достојанственици царства; целокупном војском командовао је први везир Мехмед-паша Соколовић,⁵⁶ били су ту још и Ферхад, Ахмет и Мустафа-паша, — трећи, четврти и пети везир. Према раније утврђеном плану припремљена су коначишта дуж целог пута којим је требало да прође султан.⁵⁷ Војска се веома тешко и споро кретала праћена кишом скоро цело време марша. Пут од Цариграда до Београда је трајао 49 дана. Изгледа да је најпре било одређено да се у Београду прослави Бајрам и одмори војска. 3. јуна 1566. године послато је царско писмо Јовану Сигисмунду Запољи у коме му се поручује да ће у року од четрнаест дана „бити удостојен среће да буде примљен у аудијенцију код султана у Београду“.⁵⁸ Дубровачка влада је 2. јуна 1566. године известила своје посланике на Порти да ускоро шаљу у Београд посланство са поклонима султану.⁵⁹ Три дана касније влада је издала упутство Џиву Ст. Палмотићу кога је одредила да у име Републике преда у Београду поклоне султану.⁶⁰ О Земуну се у једном ранијем наређењу упућеном београдском кадији говори само као о месту које је одређено за коначиште.⁶¹ Највероватније је да је првобитни план измењен због наглог пораста водостаја на Дунаву и Сави, због чега је и одлучено да се подигне мост код Шапца и да се анадолијске и румелијске групе у међувремену пребацују лађама на земунску страну. Двадесетог јуна наређено је београдском кадији да пребаци захиру на другу

страну, „пошто ће се бајрам провести у Земуну“.⁶²

Сулејман је стигао са војском у Земун 27. јуна 1566. године. Ту је прослављен Бајрам, извршена је смотра трупа и примљена су страна посланства. Сулејманов боравак у Земуну искористио је Јован Сигисмунд Запоља да, одазивајући се позиву свога суверена, учврсти пријатељство са Турском и прими обећање да ће бити крунисан за краља Угарске. Истог дана султан је примио у аудијенцију и француског амбасадора Гијома де Грантрија де Граншана који је дошао да у име француског краља Шарла IX пожели срећан исход рата. Ту је дошло и до сусрета између Запоље и француског посланика. „Дочекан усред безбројне османске војске артиљериском паљбом и источњачки свечано, Сигисмунд се, значајном подударношћу догађаја, састао са амбасадором оне силе која је толико пута интервенисала у корист његове куће. Г. де Грантри де Граншан стигао је у Сулејманов логор скоро у исто време. А 1. јула, сутрадан по Сигисмундовом пријему у опроштајну аудијенцију, француски амбасадор приступи и сам пред султана, с којим је још присније обновио званичне односе двеју држава, али му није пошло за руком да заустави поход османских трупа...“ Ванредно посланство упутила је и Дубровачка Република са задатком да султану зажели успех у ратном походу и да му преда поклоне.

Од Земуна султан је кренуо према Петроварадину са циљем да се пребаци на леву обалу и споји са претходницом која је под Пертев-пашиним командом опседала Булу. Њима је требало да се придруже карамански беглербег и босанска војска који су били упућени према Печују. Међутим, на вест да је Никола Зрински код Шиклоша разбио Турке, Сулејман је изменио првобитни план, наредио је да се подигне мост код Вуковара и кренуо на Сигет.

О овим догађајима, тј. о покрету турских трупа на ратиште, говори низ савремених и оних каснијих писаца чије вести могу да имају изворну вредност. Како су ти догађаји у великој

мери везани за Београд, који је тада послужио као последњи логор турске војске која се прикупљала за одлазак на ратиште и у коме је донесено неколико одлука које су битне за даљи развој политичке и ратне ситуације, овде ћемо саопштити неколико фрагмената из дела тих писаца, свакако инсистирајући на вестима које се односе на Београд. Ове фрагменте доносимо логичким редом, држећи се хронологије писања и непосредности вести као извора.

*

Међу савременим писцима који сведоче о овим догађајима треба на првом месту подсетити на анонимног аутора хрватског описа сигетске битке који је без сумње у њој учествовао. Овај извештај ушао је у историографију већ у години 1568. кад га је у латинском преводу објавио у Бечу Словенац Самуел Будина. После низа превода и издања, Стјепан Ившић је 1918. године објавио оригинални хрватски текст који овде користимо. Ту се каже: „*Ž. (7) dan juleja doide uhoda s tabora turskoga od Belgrada dolnega i povida, da je car došal u Belgrad, i da ladije vuku od zdola gori po Dravi, i da most oće naćinati na Dravi blizu Šiklouša, i da ide pod Seget i da most učini razmetati na Dunaju.*“⁶³ Овај запис односи се на моменат када је у Београд стигао султан Сулејман II са војском и кад су одатле издата наређења да се подигну мостови на Дунаву код Петроварадина и на Драви код Осиека ради извршења ратних стратегијских маневара. Писац назива Београд доњим Београдом за разлику од Стоног Београда у Угарској.

*

Учесник у збивањима изазваним аустријско-турским ратом 1566. године, Марк-Антонио Пигафета се у свом путопису доста опширно осврнуо и на сам рат а нарочито на његове узроке и поводе, па га због тога можемо сматрати једним од првих европских сведока оних догађаја који улазе у оквир овога рада. На жалост, посебно о тим догађајима он говори веома кратко: „... Сулејман, скупивши огромну војску, крену

Сл. 2 — Мехмед Соколовић
(савремена гравира).

из Цариграда; она је, међутим, без сумње нерадо ишла у рат, јер се већини војника и добром делу старешина пре чинило да их воде на кланицу него у бој. И заиста, према ономе што смо путем дознали на многим местима и од многих људи, вести које су Турцима онамо стизале о снази хришћанске војске биле су толике и тако страшне, да су Турци имали разлога да страхују... Но Сулејман, ... познавајући добро хришћанску снагу и војску као и неслогу наших владалаца, реши да изврши велика дела или да умре. Он се повуче ка Београду, где изведе смотру целе своје војске. Ердељског владара, који му је дошао на подворење, Сулејман прими веома љубазно: загрли га, пољуби у чело, називајући га својим сином и рече му да буде сасвим спокојан — као што је био његовом оцу искрен пријатељ, биће и њему и браниће га од свих увреда његових непријатеља...“⁶⁴

*

Један од најзначајнијих савремених писаца који говоре о овим догађајима јесте знаменити мађарски историчар Никола Иштванфи (1538.—1615.) који је и сам учествовао у ратовима против Турака под Николом Зринским. У својој *Историји Угарске*⁶⁵ Иштванфи је изложио догађаје од 1490. до 1606. године. Нарочита вредност његовог обимног дела је у опису догађаја из времена у коме је и он живео.

Последњи Сулејманов поход Иштванфи описује веома опширно, са много појединости и очигледном жељом да проникне у све дипломатске и војне финесе које су га обележавале. Пошто је приказао покрет претходнице, која је под Пертев-пашиним командом опседала Булу, Иштванфи је прешао на опис Сулејмановог покрета, па каже „да је Сулејман са већим делом војске дошао у Београд и тамо се задржао неколико дана, док је са саветом одлучивао да ли вреди покренутом силом освајати Сигет“.

Док је Сулејман боравио у Београду, дође к њему, по Мехмед-пашиним савету, Јован Сигисмунд, мада је његов

ујак, пољски краљ, покушавао да га саветује да то не ради, додајући да је срамота да иде на поклоњење Турчину. Млади краљ је стигао на лакој четворопреги и у пратњи четири дивно украшена племића носећи дарове необичне вредности. За превоз преко Дунава Сулејман је Сигисмунду „послао своју властиту лађу са златним кљуном прекривену позлаћеним перима пауновим, а и веслачи и морнари беху обучени у парадна одела“. На супротној обали — прича даље Иштванфи, — Сигисмунд је узјахао на коња украшеног златним уздама и седлом, и са пратњом, такође богато и различито обученом, отишао у шатор, „дело фригијске радиности“, који је за њега био постављен. Затим је у пратњи сто јаничара, који су носили дарове, доведен пред султана. Сулејман га је примио веома љубазно, „пружио му је десницу, а осталима је допустио да га пољубе у одело близу колена (такав беше обичај код варвара)“.

После поздрава и измене дарова, султан је отпустио све дворане и, задржавши само тумача Хидајета, затражио од Јована Сигисмунда да изнесе да ли је његова војска довољно снажна и да ли сматра да ће његов сукоб с Немцима бити успешан. Сигисмунд је рекао да је дошао да га, ради своје заштите, види и поздрави, и да ће, ако је потребно, и свој живот оставити под зидинама Беча. Најзад, Сигисмунд је од султана примио писмо које је садржавало обавезе Турске према свом вазалу и у коме су биле „назначене границе које је он могао да има.“ У писму се налазило и наређење Мехмеду, „првом међу дворанима, да му испуни штогод зажели у погледу дарова и жеља његових“.

Овим је завршен разговор. Јован Сигисмунд се вратио у свој чадор где га је посетио јаничарски ага који му је донео од султана „дарове изванредне лепоте и вредности“: широк појас какав носе јаничарски официри, бодеж, кратку криву сабљу од чистог злата са драгим камењем велике вредности и четири дивна коња скупоцено опремљена.

Затим је Мехмед-паша послао Сигисмунду свог капуагу да му „јави како жели да ради поздрава и разговора дође к њему, али да је пословима и бригама толико заузет да му не остаје нимало времена за одмор“, па га моли да он њега посети. Међутим, Сигисмунд је по савету својих дворана одбио да посети Мехмед-пашу сматрајући да „по достојанству није раван краљевима, а он сам никада никоме роб није био“. Ова непромишљеност је била узрок раскида између великог везира и Сигисмунда.

После овог сукоба, „Сулејман је наредио да се одмах пошаљу мајстори и радници на Дунав под тврђаву која се зове Петроварадин да ту направе мост од лађа и дебелих дасака; а он сам, пошто је дигао логор из Београда, крену са читавом војском и, како је мост ускоро завршен, упути се у Јегар“.⁶⁶

*

Међу нешто каснијим европским историчарима о аустријско-турском рату 1566. године, тј. о догађајима који улазе у оквир овог рада, веома занимљиво говори Млечанин Ђовани Сагрето (око 1616 — крај XVII века), иначе један од најистакнутијих дипломата и државника Републике у XVII веку, чији *Историјски спомени османских владара* (1677)⁶⁷ представљају можда најоригиналније писану историју Турске у оном времену. Говорећи о турском ратовању против Аустрије 1566. године, Сагрето описује Сулејманово путовање и његов долазак у Београд:

„Сулејман је из Цариграда изишао на коњу. Дуж пута којим је војска требало да прође, султан је распоредио конаке врло удаљене један од другог да би што пре стигао на бојно поље. Везири су му представили тегобе таквог пута које би требало избећи поготову због тога што је већ био стар. Он им је одговорио да је још у пуној снази и да је способан да поднесе сав напор тога похода: пут који води слави никад није тако угодан да би се могао прећи без муке. Ипак се опајало да је блед у лицу, потиштен, и, као обично, хипохондрично меланхоличан. Окружен ве-

ликим бројем официра, који су се, сјајно накићени и наоружани, надметали у расипништву, он се спустио у Београд на челу сто хиљада војника, а следрио га је исто толики број нередовних трупа. Ердељски војвода, позвавши Мађаре да се побуне против цара и да се њему придруже, пошао је султану у сусрет да га дарује и да му се поклони. Рекао је Сулејману да је дошао због њега; али је у ствари дошао због себе, да прошири своју власт неким значајнијим припајањима и да дода неколико нових карика ланцу који је ковао за Мађарску. Будући да је Сигет један од најјачих и најзначајнијих крајина краљевства коју Али-паша није могао освојити, султан је наредио да поход, коме је претходило до стотину топова, крене у том правцу...“⁶⁸

*

О догађајима који су се одиграли у Београду у току покрета турске војске на Аустрију 1566. године од старих турских хроничара најопширније говори Ибрахим Печеви (1574—1650) у својој *Историји*. Своје познавање турских прилика и историје Печеви је добро повезао са својим знањем европских језика, па је он један од изузетних турских историчара који су се у свом раду ослањали и на западне писце. Печеви је, тако, исцрпно користио Иштванфијеву *Историју Угарске*.⁶⁹

Фраза Печевијевог излагања тако је китњаста да је веома тешко а можда и непотребно непосредно је преносити на наш језик. Због тога смо ми, у овом раду, саопштили само срж његовог казивања, ослањајући се повремено на његову фразу да бисмо бар донекле представили изглед оригинала.⁷⁰

Пошто је описао свечаности које су приређене у Цариграду у част султановог испраћаја на фронт, Печеви каже: „Војска се упутила у правцу Једрена. Цар је био нешто нездрав. Старачкој слабости придружила се костобоља и Његово Величанство је било врло зловољно. Највише је путовао колима, а по који пут и у тахтиревану (носиљци), и само када би се пролазило кроз градове и добро насељена места цар би пројахао на коњу.“

Када је стигао у земунско поље — наставља Печеве — Шемс Ахмед-паша (румелијски беглербег) приредио му је смотру румелијске војске. То је била велика свечаност. Око свемира није тако нешто никада видело. Затим је продефиловала, одред по одред, војска беглербега Караманије Сулејман-паше. После њега је син ердељског војводе, коме је од стране Царства, приликом освајања Будима, додељено Ердељско војводство, изишао пред султана са импозантном пратњом и био је награђен султановом наклоношћу. После тога је он добио налог да крене на Јегар. Издата је наредба да се подигне мост у Петроварадину. Командант татарске војске Мирча, који је пришао ердељском војводи, добио је наређење да крене на Сатмар и Токај. Пошто је на овај начин одређен план операција, Сулејман се са својом војском упутио ка мосту...⁷¹

*

Турски ратни поход против Аустрије завршио се под Сигетом.⁷² Турке је задржала јуначка одбрана града којом је командовао Никола Зрински. У току опсаде умро је у ноћи између 5. и 6. септембра 1566. године султан Сулејман — и тиме је овај ратни поход уствари завршен, јер се велики везир Мехмед-паша Соколовић није усуђивао да настави са ратним операцијама у тренутку тако крупне промене у царству, иако је Сигет ускоро пао у његове руке. Да би спречио евентуалне немире и сачувао морал војске, Мехмед-паша није дозволио да се објави султанова смрт и о том догађају био је обавештен само уски круг највиших царских достојанственика. Да би заварао војску, он је задржао устаљени ред: дневне заповести које је издавао султан и даље су писане, пред султановим чадором је свирала музика, за њега је и даље редовно доношена храна. У међувремену, Соколовић је, по нарочитом гласнику, упутио писмо Сулејмановом сину Селиму који се тада налазио као намесник у Кутахији, и обавестио га о очевој смрти. Селим је без оклевања кренуо, најпре

за Цариград, где се није дуго задржао него је одмах продужио према Београду. Његова намера је била да се придружи војсци која се у то време још увек налазила под Сигетом. Међутим, ову његову намеру осујетило је писмо великог везира у коме га је обавестио да ће војници тражити дарове, а да он нема толико новаца; и да је овај рат већ при крају, а место незгодно за зимовање, па га моли да сачека у Београду повратак војске.

Мехмед-паша Соколовић је кренуо са војском према Београду, и даље кријући султанову смрт, тек месец и по дана после пада Сигета. Недалеко од Београда војсци је објављена Сулејманова смрт. Та вест је тако поразно деловала да су везири морали уложити много труда да би спречили немире.

Селим је сачекао очево тело пред градском капијом, а затим су умрлом Сулејману указане посмртне почести; ступање на престо новог султана обележено је свечаностима, али не и дељењем новчаних поклона који су давани војсци у таквим приликама. Јаничари, незадовољни исходом рата, одмах су се узнемирили, захтевајући да им се без одлагања дају обећани дарови од 2000 до 3000 акчи свакоме, иначе ће одговорити отвореном побуном. Пошто Селим, сасвим непромишљено, није обраћао пажњу на ове захтеве, дошло је до побуне која се касније, по повратку војске у Цариград, нагло разбуктала у велике nerede. Јаничари нису хтели да пусте у двор новог султана све док није обећао да ће испунити њихове захтеве. У смиривању ситуације опет је најважнија улога припала Мехмед-паши Соколовићу.

*

Као читач курана румелијског беглербега Ахмет Шемси-паше, сведок ових догађаја био је турски хроничар Селаники Мустафа чија *Историја* представља један од најисцрпнијих извора за турску историју између 1563—1599. године. Селаники је био веома близак сведок најзначајнијих збивања у Турској тога периода. Служио је као ди-

Сл. 3 — Пеик, Султанов гласоноша (цртеж Nikole de Nikolea, средина XVI века).

витдар или кјатиб, тј. секретар разних турских високих функционера, да на крају заслужи високе почести мутеферике, почасног дворског достојанственика.⁷³ Селаники је непосредан кад говори и о догађајима у 1566. години, а његово казивање о догађајима у Београду после Сулејманове смрти исцрп-

није је и оригиналније него и код једног другог савременог писца.

Према Селаникију, Мехмед-паша Соколовић обавестио је Сулејмановог сина Селима о очевој смрти и позвао га да дође и преузме престо пре него што се јаве немири у војсци, готово редовни приликом промена на престоу. За-

тим је издао наређење анадолском и румелијском беглербегу да не распуштају војску и да чувају освојена места, а сам се са главнином војске упутио ка Београду, напуштајући ратиште. Султанова смрт још увек је држана у тајности: „Пред сјајним царским кочијама ишли су високи државни функционери, царски ајани, уважени везири са пратиоцима, са једецима и солацима, уз весело клицање чауша, громки тресак бубњева и свирку труба“.⁷⁴ Добивши од Селима писмо којим је јављао да је од Цариграда до Београда стигао за 15 дана и да је одсео у Бајрамбеговој кући,⁷⁵ Соколовић му је одмах одговорио и упозорио га да подели војсци поклоне. Нека се задржи у Београду који је врло подесан за зимовање. „Београд који је Ваш покојни отац освојио првих дана после свог ступања на престо, сада је постао велики град“.

На четири конака пред Београдом Соколовић је објавио да је султан мртав. У војсци је настао неред. Везири су се покајали што и даље нису сакривали Сулејманову смрт. У таквој ситуацији велики везир је одржао говор у коме се обратио војсци са молбом да остане мирна, да се не буни, „јер је покојни султан, који је увек водио рачуна о интересима своје војске“, поручио у свом тестаменту да се свима дају бакшиши и унапређења, а нови султан Селим очекује повратак војске и већ 17 дана седи у Београду.

Војска се примирила и пошла даље. Из Митровице Мехмед-паша је послао писмо новом султану тражећи да се у Београду постави „нови престо који је донесен из Цариграда . . . и нека се ту са срећом и напретком обави Ваше ступање (на престо) и нека Вам се Ваше слуге, царски великодостојници, ту поклоне . . .“ Поново га је упозорио да подели војсци бакшише. Селим је, у Београду, размотрио целу ствар са својим саветницима који нису били присталице Соколовићеве и који су га навели да се не упушта у церемоније и да не обраћа пажњу на расположење војске. „Стара је позната реч“, рекао му је дворанин Целал-бег, „да Османовићи не

ступају на престо док им војска не прође испод сабље . . .“ Селим је учинио једино то што је на Царевом брду разапео велики царски чадор који треба да прими мртвог султана. Соколовић је предосећао шта ће се догодити, али више није, својим писмима, правио притисак на султана, желећи огорчено да рђаве последице погоде оне који су их изазвали. „Можда ја више и нисам велики везир“, изјавио је. „Можда ће султан поставити на то место неку другу личност . . .“

Кад је Соколовић са султановим кочијама и војском стигао у Земун, изишла им је у сусрет, „преко београдског моста“, поворка достојанственика, нарочито одевених у знак жалости. Уместо султана, дочекао их је на колима његов табут на коме је била постављена једна муцевеза⁷⁶ са царском челенком. Поворка се, изговарајући молитве, вратила, затим, у Београд и зауставила пред царским чадором, где је скинут покривач с кола у којима се налазио табут с мртвачем. Тада је и султан Селим „изишао у сусрет џенази⁷⁷ свога оца. На себи је имао одећу од црне свиле, минтан од црне чохе и црну шемлу⁷⁸ на глави“. Међутим, посмртне почасте и молитве једва су биле завршене, а војска је повикала: „где су обећања да ће се наш давнашњи обичај о бакшишима поштовати . . .“ Султан је остао безразложно миран, и Сулејманово тело је испраћено за Цариград с претњама војске да тек тамо треба очекивати праву побуну.

Селим се задржао још неколико дана у Београду где је примао војне заповеднике који су му појединачно прилазили и изјављивали своју покорност. Међу јаничарима, који су остали у граду, избијало је све веће незадовољство. Окупљени у групама, викали су: „Нека се губи неваспитана група која је дошла са султаном, иначе ћемо је разнети на ножевима, јер она је изазвала смутње“. У том смислу упутили су писмо султану. На помолу је била отворена побуна. По граду су почели нереди. Да би спречио буну, Селим је наредио Лали Хусеин-паши да постави чауше јаничарима и да их затвори у логор. Царски диван заседао је три дана. Везири и

Сл. 4 — Султан Селим II са својом пратњом (савремена гравира).

остали достојанственици добили су унапређења и поклоне поводом султановог ступања на престо. Најзад је и војска добила бакшиш: коњаницима је подељено по 1000, а јаничарима по 2000 акчи. Јаничари нису били задовољни оваквом поделом и говорили су: „По закону је да нам се да по 3000 акчи. А исто тако је утврђено да као ратну награду добијемо још по 1000 акчи“. Одговорено им је да у Београд није донесена читава царска хазна и да ће остатак добити накнадно. Тиме је, бар привремено, умирено око 18000 војника колико их се тада затекло у Београду.

После пет дана проведених у Београду, султан је, с великим везиром, остатком високих функционера и војском, кренуо ка Цариграду.⁷⁹

*

За разлику од Селаникија, Печеви је, описујући ове догађаје, знатно краћи, али ипак доносимо неколико података који могу употпунити казивања ранијег турског хроничара. Према његовој *Историји*, Соколовић је, после султанове смрти, написао писмо Селиму и, изложивши му ситуацију, замолио га да дође у исламску војску. Ово писмо

је послао по неком Хасан-чаушу, улаку, који није жалио напора хитајући: из Сигета је стигао у Кутахију, у Малој Азији, за осам дана и на тај начин стекао велику наклоност будућег султана. Селим је одмах кренуо за Цариград, где је ступио на престо и где му је шеих-ул-ислам, на челу уleme, положио заклетву. Сутрадан, у петак, он је посетио гроб светитеља Ејуба Ансарије и гробове својих славних дедова и трећег дана кренуо срећно према Београду. Није се одмарао ни у једном конаку него је брзо стигао у Београд. На другој страни је узвишени велики везир, под изговором да поправља Сигет, остао под њим четрдесет три дана, а затим кренуо за Београд. Све је било тако удешено да нико није знао да ли је султан жив или мртав. Кад су се приближили Београду на један конак, сазнало се да је ту стигао принц Селим, али нико није био у стању да у то поверује. Следеће ноћи Селим је са срећом ступио у царски чадор, а сутрадан је ступио на престо. Везир и остали државници и достојанственици имали су част да пољубе скуте Његовог Величанства и да му положе заклетву. Затим је султан издао ферман везиру Ахмед-паши, шеиху Нурудин-задеу и

Ферхад-аги, који је био нарочити љубимац покојников, одређујући да они прате ковчег у Цариград.⁸⁰

*

Од европских писаца, Марк-Антонио Пигафета, као савременик ових догађаја, није улазио у појединости, али је, на њему својствен начин, широким и општим потезима размотрио околности у којима су се ти догађаји одиграли. Тиме је он дао изванредан оквир ономе што су у својим хроникама, наивним источњачким стилем, саопштили Селаники и Печеви.

„... Кад Селим стиже војсци, сви му се покорише и признадоше га за господара. Истина, јавиле су се мање побуне међу јаничарима, који су хтели да им се потврде повластице које су по обичају уживали приликом смрти и ступања на престо својих господара, тражећи огроман дар у новцу уместо дозволе да пљачкају јеврејске и хришћанске трговце. Но, затим се примирише све док нису стигли у Цариград. Неколико дана по свом доласку, оставивши у Сигету велику посаду, Селим крену са целом војском ка Цариграду. То је била права разбијена војска: беше помрло много војника, а свакодневно су успут умирали нови; ишли су изнемогли, у нереду, многи без коња, упола обезоружани, голи, јадни и жалосни. Изгледа, доиста, вероватно, а то потврђују и многи становници, да се тада Турцима, користећи онакво њихово расуло, могла нанети велика штета и тешки губици да је знатнији број искусних војника кренуо за њима у потеру, нападајући их с леђа; то је било тим лакше што су тада јаничари били рђаво расположени према пашама, па чак и према свом сопственом господару... У Београду ми рекоше неки Дубровчани да им је један спахија који се одметнуо од Порте казао (кад је при повратку турска војска туда пролазила): „Баш да видим да ли ће хришћани ове године имати толико памети да дођу у Угарску; не може бити очевидније да би са половином војске коју су имали постигли после годину дана огромне успехе у оним крајевима“. Но, они су познавали

своје слабости, а нису знали за наше, које су биле такве да је цар настојао да по сваку цену склопи мир и да избегне рат, одлажући га, потпуно лишен новчаних средстава, за боља времена и боље прилике“.⁸¹

*

Иштванфи, који је до појединости описао боравак султана Сулејмана у Београду пред излазак на ратиште, сасвим је кратак и сумаран кад говори о догађајима који су се одиграли после пада Сигета. Ипак, ово његово саопштење вредно је пажње историчара, јер садржи неколико података који допуњују друге изворе или се бар с њима не слажу: „... Сулејман је умро пошто је боловао од неке болести крви... , иако још не беше напунио шездесет шесту годину живота...“⁸² После његове смрти, наследио је очеву власт Селим уз велико обећање јаничарима и спахијама и уз велике новчане издатке. Двадесет седмог септембра, пошавши из Цариграда, Селим се брзим маршем упути ка Београду, а затим ка Вуковару, све до обале Дунава, и ту му је војску, која му је пошла у сусрет, предао Мехмед. Примивши власт, он се, пошто је наредио војсци да га прати, истим путем којим је дошао, врати у Цариград да би гледао свечану поворку и помпу на сахрани очевој око које је желео сам да се побрине...“⁸³

*

Временски блиско овим догађајима је и дело француског историчара Мартена Фимеа *Историја немира у Угарској и Ердељу* (1595).⁸⁴ Грађу за своје дело налазио је више у другим историјама Турске и савременим општим историјама, као што су списи Ђовијеви, Сансовинови и Леунклавијусови, него у публицистичком, путописном или дипломатском материјалу који садржи непосредније вести. Фимеов опис догађаја у Београду после смрти султана Сулејмана II није штур, обилује живописним појединостима и складно се употпуњује са саопштењима наведених турских хроничара:

„... Селим крену ка логору своје војске 26. септембра. Путовао је по цео дуги дан и без икаквог задржавања, у великој журби и тако тајно да се народ чудео када би га угледао, јер није знао разлог његовог доласка све док не би отишао. То је спречило сваки неред, јер би се свако изненадио када би накнадно дознао шта се догодило. Тако најзад стиже у Београд. Кренувши из Београда, путовао је већ два дана, кад га Мехмед-паша својим писмом замоли да се врати, поручујући му да је војска сасвим мирна и нема тешкоћа да с њом стигне. Нека избегне замор од тако дугог пута и нека га причека у Београду. Тако Његово Величанство остаде у том месту очекујући војску... Оног дана када је требало да донесу тело у Београд, Селим стави на главу веома мали турбан, обуче почасно одело са огртачем од црне свиле, узјаха на коња и изађе пред очево тело до градске капије. Тело су допратили са развијеним заставама, са свирком труба и осталим тријумфалним знацима. Али, пошто су открили кола, Селим сјаха и стаде да плаче над телом. Све паше и казаскери, који су врховне судије, као и сви војни заповедници, сјашаше с коња и ставише мале турбане, а у знак жалости окренуше надоле врхове застава у целом логору. И чудесна тишина завлада четврт сата. После овог обреда, донеше један пребели турбан украшен драгуљима и ставише га на Селимову главу. И обухавши се у горду и величанствену одећу, Селим узјаха другог коња, па пошто то и сви други учинише, покрише кочије с мртацем, подигоше опет заставе и вој-

ска гласно ускликну новом цару. Тако га допратише до двора, где му пољубише руку представници Царства редом према свом достојанству. Одмах затим Селим издаде наређење судској управи и обдари јаничаре уобичајеним поклонима, давши сваком 2000 аспри. Истовремено је издао наређење да се тело његовог оца однесе у Цариград и сахрани у гробу који је он сам за живота саградио и који Турци називају имарет, а то је као неко убожиште. Кажу да се данас величанственији не може наћи и да се налази у великој џамији. Ову посмртну поворку препусти султан Ахмед-паши, мужу једне своје синовике, и Ферхад-паши, капу-аги, наредивши да тело, поред тога, испрате сви јаничари који су тада били у логору као и многе друге одличне личности, и да понесу собом царску заставу. А он се задржа у Београду са остатком војске да би кренуо за њима удобније...“⁸⁵

*

Саопштавајући овај рад, ми смо имали у виду посебне захтеве којима се мора повинovati један историчар Београда. Материјал који смо донели можда изгледа мало значајан у општим историјским оквирима, али он ће без сумње допринети бољем познавању историје Београда. Сматрамо да ћемо прошлост нашег главног града упознати како треба тек кад се низом посебних прилога осветле сви они видљиви моменти који је бар на неки начин обележавају.

Сл. 5 — Београд и београдске луке у XVI веку (савремена гравира).

НАПОМЕНЕ

¹ О изгледу Београда XVI и XVII века в. Радован Самарџић, *Београд под Турцима*. Београд, изд. Коларчевог Народног универзитета, 1954.

² Превод овог дефтера ставио нам је у рукопису, на располагање др Хазим Шабановић, на чему смо му веома захвални.

³ Дефтер из 1560. год. узели смо у обзир због тога што је хронолошки најближи времену на које се односи овај рад.

⁴ Царева и Султанова џамија могу бити једино грађевине Сулејмана II (1520—1566).

⁵ Ферхад-паша, оснивач једне од најстаријих џамија у Београду, био је 1523 — 1524 године намесник смедеревског санџака са седиштем у Београду. Оптужен због разних злоупотреба, позван је у Цариград и убијен у новембру 1524. године. У Београду је подигао џамију око које се формирала посебна махала која је носила његово име. Није познато где се налазила Ферхад-пашина џамија и махала.

⁶ Мехмед-паша Јахјапаша био је „господар српској земљи, санџаку смедеревском, београдском, подунавском, посавском, сремском и многим другим крајишким градовима“, како га је називао Јован Запоља. Био је смедеревски санџак-бег од 1525. до 1534. године, када је премештен у Мореју. У Београд је враћен већ следеће године да руководи даље турским освајачким акцијама у Славонији. Године 1543. постављен је за будимског пашу и на том положају је остао до своје смрти 1548. године. Уживао је велика имања у Србији, Срему и Славонији.

⁷ В. ниже наведени опис Београда од Марк-Антонија Пигафете.

⁸ Месџид је мала махалска муслиманска богомоља у којој нису обављане заједничке молитве петком и о бајрамима. Оне нису узете у обзир приликом давања ових података.

⁹ О бројв Дубровчана у Београду в. Радован Самарџић, *Дубровчани у Београду. Годишњак Музеја града Београда II*, Београд, 1955, 51.

¹⁰ Диздар = заповедник града, кастелан, старшина градске посаде у Турској; хе ха ја = помоћник, заступник везира, беглербега или санџакбега; сер-буљук = заповедник једног буљука; мустаф-хиз = припадник градске посаде; чебеџија = припадник турске војске који је имао задатак да припрема разно оружје и ратни материјал за јаничаре; кундакџија = припадник рода војске који је био задужен за опрему и одржавање ватреног оружја по тврђавама, нарочито топова и пушака; кумбарџија = бомбаш; азап = припадник плаченичког реда турске пешачке војске, у речној или поморској флоти или у тврђавама.

¹¹ Petar Matković, *Putopis Marka Antuna Pigafete u Carigrad od god. 1567*, *Starine XXII*, Zagreb 1890, 68 — 195. Петар Матковић, који је овде објавио интегралан текст Пигафетиног путописа, размотрио је тај значајни извор у *Radu CXXIX*, 65 — 169. И поред великог труда, Матковићу није пошло за руком да одређеније идентификује Пигафетину личност, за кога се једино зна да припада знаменитој породици Пигафета из Виченце која је дала неколико најпознатијих путописаца XVI века и да се, као члан аустријског посланства 1567—1568. године, налазио у непосредној близини самог посланика Антуна Вранчића. Својом проницљивом опсервацијом и тачношћу података које даје, Пигафета без сумње улази у ред најбољих путописаца по Турској XVI века.

¹² G'ovani Sagredo, *Memoire istoriche de' monarchi ottomani*. Venetia 1677, 302.

¹³ Миленко Вукичевић, *Знаменити Срби мусломани*. Београд 1906, 20. Захваљујући љубавности др Богумила Храбака сазнао сам да Mithad Sertoğlu, један од најозбиљнијих савремених истраживача османске историје XVI века и посебно турске декадансе, налази праву државничку величину Мехмед-паше Соколовића управо у томе што се опирао да поведе рат 1566. године, јер је знао да је стање и у земљи и у војсци неповољно. Овоме у прилог говори, посредно, и Ахмед Рефик (Соколовић, 115—116) кад каже да је већ за овај рат, из царског двора, издато златног и сребрног посуђа у царску ковницу новца и да је државна благајна имала дефицит од 6,569.000 акчи. За рат је уствари био сам султан. Да је то тачно, види се и по томе што су већ од 1561. године вршене припреме, те је забрањиван или отежаван извоз житарица чак и Дубровчанима из Македоније и Тесалије.

¹⁴ Ахмед-Рефик, *Соколовић*, Сарајево 1927, 32.

¹⁵ Gliša Elezović, *Iz carigradskih turskih arhiva Mühimme defteri*. Beograd, SAN, 1950, III/497. Ове регесте султанових наређења користио је Гавро Шкриванић (*Turski pohod na Siget 1566. Vesnik vojnog muzeja IV*, Beograd 1957, 185 — 214). Иако се сиже ове студије једним делом подудара са предметом нашег рада, ми ћемо овде наводити грађу коју је објавио Г. Елезовић због тога што смо је непосредно узимали у обзир.

¹⁶ G. Elezović, *нав. дело*, III/536, 556, 557, 733.

¹⁷ Исто, III/36.

¹⁸ Исто, III/1853.

¹⁹ Исто, III/1589, 1665.

²⁰ Исто, III/1555.

²¹ Исто, III/1835.

²² Исто, III/1854.

²³ Исто, III/1777, 1778.

²⁴ Исто, III/939, 948, 1256. Ово је занимљива вест о учешћу турских трговаца у ратним припремама, која потврђује чињеницу да у Турској није било поданика ослобођених обавеза према држави када је она била у рату. С томе у свом путопису говори и Марк-Антонио Пигафета: „Кад султан полази у рат, трговци, нарочито они из Цариграда, Једрена и других главних градова, како у Анадолији тако и у Европи, морају да прате војску и то на тај начин што су власници свака четири дућана који продају исту робу дужни да много робе по једном између себе заједнички пошаљу за војском или, ако ниједан не жели да иде, да плате некоме ко ће ићи место њих и ко ће бити у стању да дућан добро вџи. Тако се свакојака роба, какве му драго врсте, може наћи у табору код тих продаваца. Цео караван тих трговаца зове се ордија, што је њихова стара татарска реч а означава удружење или скуп људи...“ (Р. Matković, *Putopis Marka-Antuna Pigafete u Carigrad od godine 1567. Starine XXII*, 127—128).

²⁵ G. Elezović, *нав. дело*, III/646, 660.

²⁶ Исто, III/690.

²⁷ Исто, III/532, 550, 1802.

²⁸ Исто, III/1812.

²⁹ Исто, III/1703.

³⁰ Исто, III/1913.

³¹ Исто, III/1601.

³² Исто, III/1665, 1678, 1679.

³³ Исто, III/1730.

³⁴ Исто, III/1731.

³⁵ Исто, III/1871.

³⁶ Исто, III/1692, 1835.

³⁷ Исто, III/971.

³⁸ В. бел. 2.

³⁹ О дубровачким занатлијама у Београду средином XVI века в. Јорџо Тадић, *Дубровачка архивска грађа о Београду*. Београд, 1950.

⁴⁰ Богумил Храбак, Београд као пристаниште и бродоградилште у XV, XVI и XVII веку. *Годишњак града Београда V*, 1958, 29.

⁴¹ Исто.

⁴² Исто, 32.

⁴³ В. Радован Самарцић, О догађајима у Београду 1663—1665. године. *Годишњак града Београда V*, 1958, 55—76.

⁴⁴ G. Elezović, *нав. дело*, III/1874.

⁴⁵ Исто, III/1871, 1948.

⁴⁶ Исто, III/1789, 1692, 1835.

⁴⁷ Исто, III/312.

⁴⁸ Ј. Тадић, *нав. дело*, 232.

⁴⁹ G. Elezović, *нав. дело*, II/1313.

⁵⁰ Ј. Тадић, Марин Држић о Мехмед-паши Соколовићу, Календар *Gajret*, Сарајево 1941, 198—199.

⁵¹ „Са бескрајном жалошћу сазнали смо за смрт Г. Мехмед-паше, јер смо у њему изгубили нашег срдечног пријатеља и заштитника...“ (Радован Самарцић у приказу дела Б. Кризмаца „О дубровачкој дипломатији.“ *Историски часопис IV*, 1952, 280—281).

⁵² Ови и даље наведени бројчани подаци добијени су на основу табеларног прегледа задужења београдских трговаца у Дубровнику у књизи Ј. Тадића *Дубровачка архивска грађа о Београду 1564—1568*. Сличну интерпретацију ових бројчаних података дао је и Р. Самарцић у раду *Дубровчани у Београду*, 69.

⁵³ Ј. Тадић, *нав. дело*, 78—79.

⁵⁴ Р. Самарцић, *Дубровчани у Београду* 63.

⁵⁵ Поред старијих писаца чија дела су у овом раду посебно коришћена, о овом походу турске војске на Сигет в. J. v. Hammer, *Geschichte des Osmanischen Reiches II*, Pesth 1834, 312—324; Ig. A. Fessler, *Geschichte von Ungarn III*, Leipzig 1874, 588—602; J. W. Zinke'sen, *Geschichte des Osman'schen Reiches in Europa*, Gotha 1854, 905—916; M. Mesić, *Zivot Nikole Zrinjskoga*, Zagreb, 1866, passim; Ivan Kukuljević Sakcinski, *Glasoviti Hrvati prošlih vjekova*, Zagreb, 1886, 73—98; Миленко М. Букичевић, *нав. дело*, 1—58; Vjekoslav Klaić, *Povjest Hrvata V*, Zagreb 1911, 249—272; N. Jorga, *Geschichte des Osmanischen Reiches*, Gotha, 1910; 51—62; А. Рефик, *нав. дело*, 28—68; G. Škrivanić, *нав. дело*. О преговорима француског посланика де Граншана у Земуну: E. Charrière, *Négociations de la France dans le Levant*, II, 813—814, који исправља Хамера (VI, 223) кад наведеног посланика назива Guillaume de l'Aube.

⁵⁶ Г. Шкриванић, *нав. дело*, 199, наводи да је Мехмед-паша Соколовић био сераскер турске војске на овом походу. Велики везир заиста је командовао турском војском поред болесног и немоћног султана, али он званично није могао носити титулу сераскера, врховног команданта похода, чим се султан, без обзира на своју стварну улогу, налазио на челу војске која је ишла у рат.

⁵⁷ Ову организацију марша турске војске од Цариграда до Сигета до појединости је обрадио и приказао Г. Шкриванић у *нав. делу* првенствено на основу Mühimme deftera чије је регесте објавио G. Elezović, *нав. дело*, passim.

⁵⁸ G. Elezović, *нав. дело*, III/1748.

⁵⁹ Ј. Тадић, *нав. дело*, 121.

⁶⁰ Исто, 122.

⁶¹ G. Elezović, *нав. дело*, III/1589.

⁶² Исто, III/1947, 1951.

⁶³ Stjepan Ivšić, *Podsjeđanje i osvojenje Sigeta u glagoljskom priјepisu hrvatskoga opisa iz g. 1566. ili 1567. Starine XXXVI*, 1918, 406.

⁶⁴ *Starine XXII*, 1890, 76—77.

⁶⁵ Regni Hungarici Historia, per Nicolavm Isthuanffium Pannonivm, ejusdem Regni Propalatinum exacte descripta. Coloniae Agrippi-

nae Sumptibus Joannis Wilhelm Friessem Bibliopolae, Anno M. DC. LXXXV. 2 fnc — 521 p. — 53 p. — 2 fnc in—4°.

⁶⁶ Нав. дело, 305—306.

⁶⁷ В. бел. 12.

⁶⁸ Gio. Sagredo, нав. дело, 302—303.

⁶⁹ Franz Babinger, *Die Geschichtsschreiber der Osmanen und ihre Werke*. Leipzig 1927. 192—195.

⁷⁰ Текстовете турских историчара користили смо овде захваљујући преводима др Хазима Шабановића. При томе било нам је од користи и нав. монографија А. Рефика о Соколовићу у којој старе турске хронике представљају основу излагања.

⁷¹ Tahir-i Pecevi, I. *Istambul s. d.*, 413—417.

⁷² В. бел. 55.

⁷³ F. Babinger, нав. дело, 136.

⁷⁴ Ајан = месни првак и представник; једек = парадни коњ; солак = припадник пешачке султанове страже која се увек налазила у његовој најближој околини.

⁷⁵ Поменути Бајрам-бег био је средином XVI века неколико година смедеревски и сремски санџакбег. У Београду и околини уживао је велика имања, од којих је нека завештао за своје задужбине у Београду где је подигао џамију, амам и велики број дућана око којих се формирала Бајрамбегова чаршија. У Београду је подигао и једну медресу.

вишу богословску школу, која је стекла велики углед у Турској.

⁷⁶ Муџевеза је врста турбана који су носили највиши турски достојанственици.

⁷⁷ Џеназа је мртво тело, мртвачки ковчег.

⁷⁸ Шемла је врста турбана.

⁷⁹ *Tarih-i Selaniki Mustafa*, *Istambul* 1863, 61—222.

⁸⁰ Pecewi, нав. дело, 413—414.

⁸¹ *Starine XXII*, 1890, 82—84.

⁸² Султан Сулејман II рођен је 1495. године.

⁸³ *Isthvanffi*, нав. дело, 306—307.

⁸⁴ Овде смо користили друго издање Фимеовог дела: *Histoire des troubles de Hongrie. Contenant la pitoyable perte la ruine de ce Royaume, & les guerres aduenues de ce temps en celuy, entre les Chrestiens & les Turcs...* Par Mart. Fvmée Sievr de Genillé Chaulier de l'ordre du Roy. A Paris, chez Robert Fouiet, demeurant rue Sanct Jacques, à l'Occasion, deuant les Mathurins. MDCVIII.

⁸⁵ Нав. дело, 279—80. Занимљиво је да је ово место из Фимеовог дела готово дословно преузео Мишел Бодје за свој „Инвентар турске историје...“ (Париз 1617) који Никола Јорга (*Les Voyageurs Français dans l'Orient Européen, Paris* 1922, 54—55) сматра за прву историју Турске написану на француском језику.

SUR LES EVENEMENTS A BELGRADE DURANT LA GUERRE AUSTRO-TURQUE 1566

T. POPOVIĆ

L'étude «*Sur les événements à Belgrade à l'époque de la guerre austro-turque en 1566*» présente un fragment de l'histoire orageuse de Belgrade. En 1566 Belgrade était l'arène des événements historiques d'importance mondiale et le centre de rassemblement de l'armée turque la veille des batailles. D'énormes quantités de provisions, de canons, de pontons arrivaient par bateau et par des caravanes. Les routes menant à Belgrade étaient encombrées de commerçants du Levant et de leurs caravanes de marchandises, destinées à l'armée. Enfin, c'est à Belgrade que le nouveau sultan, Selim II, a repris le trône à la suite de la mort de son père Soliman II. Grâce au livre du cadastre, aimablement prêté par le Dr. Hazim Šabanović, nous avons pu reconstituer l'aspect de Belgrade à l'époque, le nombre, la répartition et les professions des

habitants de Belgrade, le nombre et les noms des quartiers. De nombreux contemporains ont laissé des notes sur ces événements, notes exposées en résumé suivant l'ordre chronologique. En plus d'auteurs occidentaux (Marc-Antonio Pigafetta, Istanfi, Michel Baudier, Gio. Sagredo etc.) nous nous sommes également servi des oeuvres des chroniqueurs turcs Sefaniki et Petchewi.

Illustrations dans le texte:

Fig. 1 — Le sultan Soliman II (miniature de l'époque).

Fig. 2 — Mehmed Sokolović (miniature de l'époque).

Fig. 3 — Peik, messenger du Sultan (dessin de Nicolas de Nicolet — milieu du XVIe).

Fig. 4 — Sultan Selim II avec sa suite (gravure de l'époque).

Fig. 5 — Belgrade et les ports de Belgrade au XVIe siècle (gravure de l'époque).